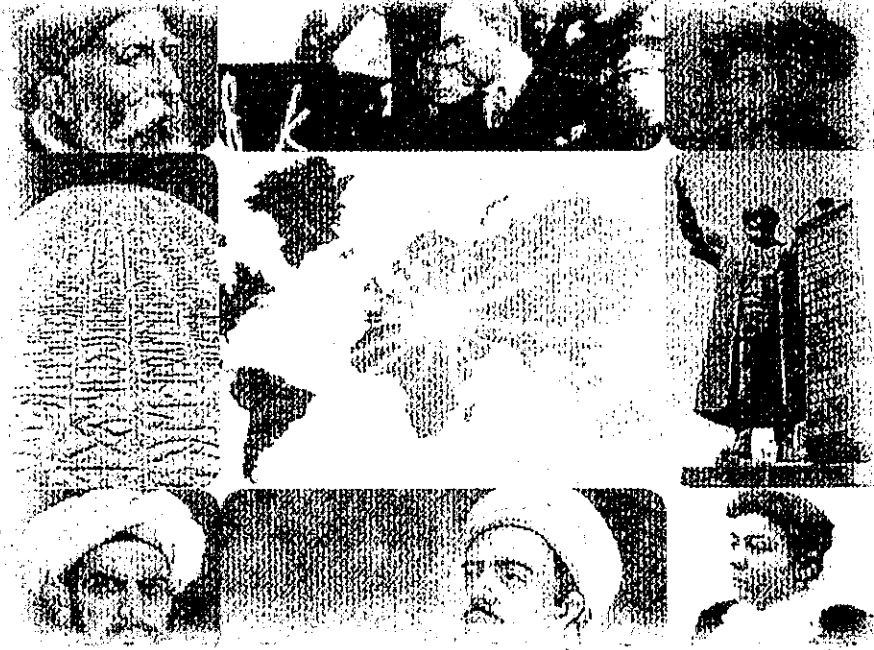

XII. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİ KİTABI

İhsan Doğramacı'ya Armağan

Bükreş - Romanya

25 - 28 EYLÜL 2017

Bükreş Üniversitesi
Yunus Emre Enstitüsü,
İ.D. Bilkent Üniversitesi,
Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı,

XII. ULUSLARARASI
BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI
BİLDİRİLERİ KİTABI

(İhsan Doğramacı'ya Armağan)

25-28 Eylül 2017

Bükreş – Romanya

Redaktörler

Dr. Rasim ÖZYÜREK
Dr. Ayşegül CELEPOĞLU
Dr. Aziz GÖKÇE
Dr. İbrahim ATABEY

Sayfa Düzeni ve Grafik Tasarım

Aynur TOKER

ISBN: 978-605-9788-15-1

Baskı Sayısı: 150

Baskı: Meteksan Matbaacılık Ve Teknik Sanayi Ticaret A.Ş.

Basım Tarihi: 11 Kasım 2017

Yayıncı Sertifika No: 27028

Matbaa Sertifika No: 13563

ONURSAL BAŐKAN

Ali DOĞRAMACI

Bilkent Üniversitesi ve Müttevelli Heyet Başkanı

Őeref ATEŐ

Yunus Emre Enstitüsü Başkanı

Enver HASANOĐLU

Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı Başkanı

KURULTAYI DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Rasim ÖZYÜREK

Bilkent Üniversitesi, ANKARA-TÜRKİYE

Florentina NİTU

Bükreş Üniversitesi Tarih Fakültesi Dekanı-ROMANYA

Tayfun KALKAN

Yunus Emre Enstitüsü Türkoloji Birimi Müdür Vekili, ANKARA-TÜRKİYE

Tuna BALKAN

Bükreş Yunus Emre Enstitüsü Müdürü, ROMANYA

BİLİM KURULU

Dr. Hamza ZÜLFİKAR (Ankara Üniversitesi-Emekli)

Dr. Şükrü Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)

Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi)

Dr. Rasim ÖZYÜREK (Bilkent Üniversitesi)

Tayfun KALKAN (Yunus Emre Enstitüsü)

Halil İbrahim ELSIKMA (Yunus Emre Enstitüsü)

Dr. Âbide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Osman HORATA (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi)

Dr. Zühâl YÜKSEL (Gazi Üniversitesi)

Dr. Necmi AKŐİT (Bilkent Üniversitesi)

Dr. Fatih KİRİŐÇİOĐLU (Gazi Üniversitesi)

Dr. Kerime ÜSTÜNOVA (UludaĐ Üniversitesi)

Dr. Muammer NURLU (Gazi Üniversitesi)

Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi)

Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)

Dr. Zeki KAYMAZ (Ege Üniversitesi)

Dr. Abdurrahman GÜZEL (Baőkent Üniversitesi)

Dr. Eyüp AKMAN (Kastamonu Üniversitesi)

Dr. Ayşegül CELEPOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Aziz GÖKÇE (Bülent Ecevit Üniversitesi)

Dr. Bayram BAŞ (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Dr. Luminita MUNTEANU (Bükreş Üniversitesi)

Dr. Kerima FİLAN (Bosna-Hersek)

Dr. Roza EYVAZOVA (Azerbaycan)

Dr. Möhsün NAĐISOYLU (Azerbaycan)

Dr. Nizami CAFEROV (Azerbaycan)

Dr. Aygül HACİYEVA (Azerbaycan)

Dr. Kamil VELİYEV (Azerbaycan)

Dr. Mahbuba MAMMADOVA (Azerbaycan)

Dr. Arif AGO (Makedonya)

İÇİNDEKİLER

- Dr. Aziz Gökçe – Eski Türkçede Yaratıcı Kavramı ve Adları 1-10
- Dr. Baba Muharremlı - Eski Türkçede Kelime Üretimi 11-15
- Dr. Perihan Öker - Humboldt'un Ergon-Energia Dil Teorisine Göre Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'a Bir Bakış 16-23
- Dr. Aysu Ata & Hadi Şenol - Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyası'nın Yeni Baskısı Nedeniyle: Balasagun, Semerkant ve Harezmi Hattı..... 24-31
- Emine Temel - Irk Bitig'de Renk Adlarının Kullanımları Üzerine..... 32-39
- Neslihan Çelik - Huastuanift'in Söz Dizimi Yönünden İncelenmesi 40-47
- Samet Çetin - Dede Korkut Kitabı'nda Zıt Anlamlılığın Eşgörünümlü Kullanımları..... 48-60
- Dr. Ferruh Ağca-Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanında Geçen *Swyrm'* Sözcüğü Üzerine... 61-65
- Dr. Dürdane Rahimzade - Oğuz Dillerinde Arap Alınmalarında Aglutinativleşme (Türkleşme) 66-68
- Dr. Alimcan İnyet - Uygur Atasözlerine Yansıyan Dini-Mitolojik Unsurlar Üzerine 69-75
- Hakan Yöyen - Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde Renk Adları 76-83
- Dr. Aynel Meşadiyeva - Eski Türkçedeki Sıfat-Fiil Eklerinin Çağdaş Türk Lehçelerinde Eşdeğerleri..... 84-89
- Dr. İbrahim Şahin - Deyimlerden Hareketle Petroglifler Çözümünebilir mi?: Teke Petrogliflerinde Kuyruk Tipleri ve Anlamları Üzerine 90-95
- Dr. M. Fatih Kirişçiöğlü - Saha (Yakut) Türkçesinde Diğer Türk Lehçelerinde Görülmeyen İki Farklı Gelecek Zaman Eki 96-99
- Dr. Hülya Gökçe - Kazan Tatar Türkçesinde Göçüşme Olayı 100-107
- Dr. Alfiya Yusupova - Çin Halk Cumhuriyetinde Tatar Türkçesi (Toplumsal Dil Bilimi Bakımından Bir İnceleme). 107-114
- Dr. Gülşat Raisovna Galiullina - Çağdaş Tatar Dilinin Leksik Sistemindeki Değişimler...115-118
- Dr. Işıl Işıktaş Sava - Dobruca Kırım Tatar Ağzında Yaşayan ve Kırım Tatar Edebî Dilinde Var Olmayan Moğolca Alıntılar.....119-123
- Dr. Abdülkadir Öztürk - Kuman Türkçesi ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin Ortak Söz Varlığı Üzerine.....124-135
- Dr. Salim Küçük - *Karımak* Sözcüğünün Tarihçesi ve Anlam Boyutu 136-144
- Dr. İ. Gülsel Sev - "Hiçkırık" Sözcüğü Üzerine.....145-151
- Melike Somuncu - *ka'nın Kökeni Hakkında Bir İnceleme 152-156
- Dr. Hatice Şirin - Türk Dilinin *Özgürlük* Anlamlı Sözcükleri.....157-162
- Dr. Özkan Öztekten - Dillerde '*İşaret*' ~ '*Bilmek*' ~ '*Yeterli, Muktedir Olmak*' Kavramlarının Anlam İlişkisi ve Türk Dilindeki İzleri 163-169
- Dr. Elvira Latifova - Tarih Boyunca Kafkasya'da Türk Dili.....170-175
- Dr. Talip Doğan - Halaç Türkçesinde Anlam Kopyalarının Bir Kaynağı: Farsça *Zeden* "Vurmak, Vd." Fiili.....176-184
- Dr. Möhsün Nağisoğlu - Ortaçağ Azerbaycan-Türk El Yazmalarının Bazı İmlâ Özellikleri.....185-189
- Orhan Baldane - Köl Tigin Bengü Taşının Güney Yüzünün Azerbaycan Türkçesine Yapılmış Aktarmalarının Mukayesesi ve Yeni Bir Aktarma Önerisi 190-202

- Dr. Zümrüt Qasımova - Azerbaycan Dilinde Bazi Bitki İsimlerinin Oluşum Yolları Hakkında..... 203-206
- Dr. Maarife Hacıyeva -Azerbaycan Türklerinin Kültürel Kimliğinde Saz ve Söz Sanatı...206-210
- Dr. İkrım Qasımov - Azerbaycan'da Terminoloji Düşüncenin Oluşması ve Gelişmesi....211-214
- Dr. Roza Eyvazova - Karşılıklı İlişkiler Zemininde İran Türklerinin Eski Tarihine Bir Bakış..... 214-218
- Dr. Zeki Kaymaz- Yemen Arapçasındaki Türkçe Kelimeler.....219-225
- Dr. Neslihan Koç Keskin - Antoine Galland'ın Üç Dilli Sözlüğü "Dictionnaire Turc, Expliqué en Persien (Persan), et en Français" 226-233
- Burhan Can - 17. Yüzyıl'da Yazılmış Bir Apokrif Kitap Peder Gabriel'in Dâstân-I Cudit-İ Dul Arvad'ı.....234-242
- Dr. Himmet Büke - Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi Metinlerinde "Türk" ve "Türkçe" Kavramlarına Bir Bakış 243-249
- Kübra Yıldırım - Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Alışkanlık Görünüşü / Aspekti Kategorisi.....250-259
- Dr. Ayşen Uslu -Tatar Âlimi Hâdi Maksudî'nin Tatarca Yazı Dili Hakkındaki Çalışmaları ..260-263
- Mine Nihan Doğan - Osmanlı 'da Çok Eşlilik Söylemlerine Karşı Fatma Aliye Hanım'ın Teklifi: "Talak" 264-272
- Ahmet Şimşir - Erken Dönem Tanzimat Romanlarında Karakter Hiyerarşisi ve Şematik Gösterimi.....273-278
- Dr. Aygöl Hacıyeva - Ruhi Bağdadi "Divan"ı Dilinde Sayılar - Nicelik Kategorisinin Kelime Anlamı Açısından İfade Aracı Şeklinde Kullanılması 279-283
- Dr. Mustafa Arslan - Türk Dilinin Tarihi Sözlüklerinden "Eser Sözlükleri" ve Ali B. Hacı Osman'ın *Miftâh-I Gülistân* Adlı Gülistan Sözlüğü 283-288
- Dr. Nihal Yavuz - Mecâlisü'n- Nefâyis'te Türkçe Yazan Şairler ve Şiirleri Üzerine Yapılan Değerlendirmeler 289-297
- Dr. Abide Doğan - Ünlü Bir Tarihçinin Oyunu: *Hikâye-İ İbrahim Paşa ve İbrahim-İ Gülşenî* 298-306
- Dr. Eyüb Akman - Adem Kasîdesinin Bir Beytinin Tahlili ve Orhan Şaik Gökyay'dan Orhan Okay'a Bir Mektup.....307-312
- Dr. Alev Sınar Uğurlu - Bir Savaş Muhabirliği Örneği: Ahmet Rasım'ın Romanya Mektupları.....313-325
- Dr. Yasemin Dinç Kurt - Edebî Bir Eser Üzerinden Türkiye - Romanya İlişkileri 326-335
- Dr. Meral Demiryürek - Meral Çelen'in Anılarında Edebî Şahsiyet ve Çevre Unsurları ..336-344
- Ayşen Gençtürk -Gürsel Korat Romanında, Sözlü Geleneğin Hikaye Anlatıcısının İzleri ... 344-349
- Çağla Barıkan Topci - Orhan Pamuk'un "*Benim Adım Kırmızı*" Adlı Romanındaki Renklerle İlgili Sözcükler 350-357
- Koray Üstün - *Yansılar*'dan Hareketle Cengiz Dağcı'da Dil Bilinci 358-362
- Dr.Sema Uğurcan -Bir Kadın Yazarın Dili Kullanma Şekli:Makbule Leman'ın Söz Varlığı..363-367
- Nesrin Erbil - Irak Türklerinde Deyimler 367-371
- Dr. Ayşe Yücel Çetin - Gelenekselden Modernizeye Halk Hikâyeleri ve Dil Değişimi 372-378
- Dr. Naciye Yıldız - Halk Edebiyatının Terim Sorunları 379-387
- Hüseyin Dalli - Terim ve Kavram Sisteminin Kaynakları Üzerine 388-392

- Dr. Selim Yılmaz - Türkçe Karşılıklı Doğal Konuşmada Dilsel Ve Dildışı Göstergelerin Yorumlanması.....393-402
- Dr. İbrahim Atabey - Türkiye Türkçesinde Argo'dan Deyime Geçiş 403-408
- Dr. Özgür Ay - Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılan Şahıs Zamirlerinin Kullanım Alanlarının Haritalanması 409-423
- Dr. Mustafa Öner - Türkçede Edatlaşmış Zarf Fiiller 424-430
- Dr. Gürer Gülsevin - {-sA} Zarf-Fiil Eki ve Türk Dilinde Zarf-Fiil Eklerinin Kişi Ekleri Alabilmesi Üzerine.....431-440
- Dr. Nesrin Bayraktar Erten - Türkiye Türkçesinde Bir Yapım Eki Olarak -mA 440-445
- Gülşah Bulut - Türkçe Fiil Çekim Sisteminde at- Fiili ve İşlevleri 446-452
- Recai Ünal - Çağdaş Türkiye Türkçesinde (Çtt'nde) Cümle Ögesi Olarak Belirteçlik (Tümleç / Tamlayıcı) Üzerine.....452-456
- Dr. Nuh Doğan - Türkçede Orta Çatı İşaretleyicileri 457
- Dr. Fatma Sibel Bayraktar - Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Türkçe Mental Fiiller Üzerine 458-466
- Adıye Şimşek - İskeçe Türk Ağzında Saklanmış Eskicil Özellikler Üzerine 467-474
- Dr. Muammer Nurlu - Romen Dilindeki Türkçe Ekler 475-478
- Gihan Curtomer - Romanya'da Ulaçların Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar.....479-483
- Dr. Şahla Ahmadova - Azerbaycan Türkçesi'nde Sözcükte Anlam Genişlemesi ve Anlam Daralması 484-488
- ✓ • Dr. İlkin Guliyev - Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde Dilin Sözdizimsel Yapısının Öğrenilmesi Üzerine 488-496
- Dr. Halit Karatay - Edebiyat Halkasının Okuduğunu Anlama ve Özetleme Becerilerine Etkisi 497-502
- Dr. Kadir Can Dilber - Türk Dili ve Edebiyatı Programının "Yaratma Cesareti" Açısından Değerlendirilmesi 503-509
- Emine Taş - Edebiyat Eğitimi ve Öğretiminde Sözlü Gelenek Ürünü Masallarımızın Gelecek Kuşaklara Aktarımında Hikâye Anlatıcılığı:"Anlatan Öğretmenden 'Anlatıcı' Öğrenciye" ... 510-518
- Dr. Ahmet Özgür Güvenç - Lisans 1. Sınıf Öğrencilerinin Halk Anlatılarını Bilme Düzeylerinin Ölçümü Üzerine Bir Deneme: Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Örneği. 519-525
- Av. Pelin Yıldırım - Ülkemiz Liselerinde Uygulanan Edebiyat Öğretimi ve Edebiyatı Öğrencilere Sevdirme Konusu. 526
- Dr. Rasim Özyürek - 21. Yüzyılda Ülkemizde Çocuk Edebiyatı Konularını Okutacak Öğretmenlerin Yetiştirilmesi.....527-532
- Dr. Şuheda Önal - Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Alanında Verilen Ödüller 533-540
- M.A Burcu Taşkıran - Üniversitelerde Türk Dili Derslerine Yeni Bir Yaklaşım 541-545
- Dr. Cem Erdem - Polonya'da Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi: Ders İçerikleri.....546-556
- Dr. İsmet Çetin - Orta Doğu Üniversitelerinde Türkoloji Bölümü Öğrencilerinin Türkiye, Türk Kültürü, Türk Dili ve Edebiyatına Dair Görüşleri: Bağdat Üniversitesi Örneği.....557-562
- Nehad Shukur - Irak Türkmen Eğitiminde Türkmen Tarihinin Önemi 563
- Dr. Rabia Şenay Şişman - İsimler Dizisi.....564-572
- Dr. Mustafa Güleç - Türkçe-Hollandaca İki Dilli Öğrencilerin Yazım Edimlerinde Dillerarası Etkileşimler 573-582

- Dr. Şermin Kalafat - Guillaume Schroeder'in *Grammaire Turque À L'usage Des Français Et Anglais* Adlı Eseri ve Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi 583-592
- Dr. Mehmet Demiryürek - İngiliz İdaresinde Kıbrıs'taki Devlet Memurlarının Türkçe Öğrenme Zorunluluğu (1908-1920) 593-600
- Dr. Ümran Türkyılmaz - Türkçe - Fransızca İki Dilli Üniversite Öğrencilerine Yazınsal Metinlerin Eğitimi ve Öğretiminde Uygulanan Yöntemler, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme 601-608
- Dr. Ali Göçer - Türkçenin Yabancı/İkinci Dil Olarak Öğretiminde İletişimsel Yönteme Genel Bir Bakış 609-618
- Dr. Mahir Kalfa - Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Bulunma Durumu Ekinin Zaman İşlevleri 619-623
- Dr. Deniz Melanlıoğlu - Yabancı Öğrencilerin Dinleme Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Öneri: Otantik Metin Kullanımı 624-632
- Dr. Özay Karadağ - Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocukları İçin Hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı Üzerine Bir Değerlendirme 633-641
- Melda İrem Mantı - Türkçe Öğrenen Rumen Öğrencilerin Yazılı Anlatım Çalışmalarında Bağdaşıklık Araçları 642-648
- Mustafa Ali Mehmet - Romanya'daki Türkçe Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış 649-657
- Bilgehan Atsız Gökdağ - Romanya'nın Dil Politikası ve Türk Varlığı 658-670
- Semahat Resmi Crahay - Günlük Yaşamda Belli Bağlamlarda Sıkça Kullanılan Kalıpların Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimindeki Kitaplarda İncelenmesi 671
- Dr. Bayram Baş - Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Alternatif Ölçme ve Değerlendirme: Web 2.0 Araçları 672-678
- Dr. Hamza Zülfikar - Ortaöğretimden Yükseköğretime Türkçe Eğitimi.....679-682
- Dr. Abdurrahman Güzel - Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Haftalık Programlarında Türkçenin Ağırlığı ve Uluslararası Ülkelerde Anadil Dersi İçin Öğretmen Yetiştiren Bağımsız Bölümler Üzerine Kısa Bir Değerlendirme 683-690
- Dr. Celal Demir - Değerler Eğitimi ve Ders Kitaplarına Girecek Metinlerin Seçimi... 691-694
- Dr. Ayşegül Celepoğlu - Bir Grup Öğretmen Adayının Telaffuz Hataları Üzerinde Bir Çalışma.....695-699
- Buket Şafak Ciğeroğlu -Dilin Anlatım Düzleminde Şiir" IB Türkçe A Dersleri Şiir Eleştirisi.700-712
- Eda Çağdaş - "Modern Türk Şiirinde Evrensel Değerler" 713-720
- Dr. Emine Uğurlu - Türk Sözlü Kültür Ürünlerinde Değerler Eğitimi 721
- Dr. Kerime Üstünova - Kozmetik Sanayisinde Türkçenin Kullanımı 722-733
- Dr. Hayal Zülfikar - *Türkçe Sözlük*'te Öğretici ve Yönlendirici Özellik 734-736
- Saadet Öztürk - Coğrafya Terimlerini Türkçeleştirmede İzlenen Yollar 737-739
- Tahsin Şimşek - Şiirin Aradığı Matematiktir Türkçe 740-742
- Semiha Devir - Çoğu Bir Köşede Unutulmuş, Ganigonülleriyle İşiten Üç Milyon Türkçe Gönüllüsü 743-744
- Züleyha Hande Akata - Dil Kullanımlarında Toplumsal Barışın Tehdidi: Sanal Ortamda Nefret Söylemi Çözümlemesi 745-752
- Oya Cangüloğlu - Sözün Kifayetsizliği 753
- XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Sonuç Bildirisi 754

Arttı kalbimin hüznü, *gubarı*, ("Aslı ve Kerem")

Bazen dilde öyle bir süreç yaşanıyor ki, onun anlam değişikliğinde genişleme, daralma nöbetleşiyor. Örneğin: *Gasid* (arap). Haber veya mektup getirip götürən adam; Çapar, elçi.

Gasid yardım kötü haber getirdi,

Bana ne acayip hâl oldu bugün.

Bir olan derdimi yüze getirdi,

Yandı kara bağrım, kül oldu bugün. ("Aslı ve Kerem")

Daha sonra anlam genişlemiş, edebi eserlerde benzetme şekilde rüzgara, melteme, sabaya da *gasid* denmiştir, şiirsel karakter yaratılmıştır. Günümüzde genç nesilde *gasid* sözü daha çok basın organları ile ilgilidir. Bu da öncelik olarak haber yapma kavramı üzerinde kurulması ile ilgilidir (Burada basın yayını ile uğraşan "*Gasid*" şirketinin de rolü olmuştur).

Azerbaycan destanları ortak sanatsal tefekkürün örneği olarak halkın hayatı, görenekleri hakkında bilgi verdiği gibi, dilin sözcüksel içeriği, dilde yaşanan değişimler hakkında da kıymetli kaynaktır. Destan materyallerinin sözlükçülükte illüstratif materyal olarak kullanılması raslantı değildir.

KAYNAKLAR

1. ADILOV M.İ, VERDİYEVA Z.M, AĞAYEVA F.M. (1989) "*Açıklamalı Dilbilim Terimleri*", *Maarif Yay.*, Bakü, 364.s.
2. AHMEDOV, Beşir. (1999) "*Azərbaycan Dilinin Kısa Etimolojik Sözlüğü*", *Mütərcim Yay.*, Bakü, 376.s.
3. *Çağdaş Azerbaycan Dili.* (1978) İ.c. *Bilim Yay.* Bakü 100-318.s.
4. DEMİRÇİZADE (1962) "*Azərbaycan Dilinin Üstübiyyatı*", Bakü, 151.s.
5. "*Dilbilim Ansiklopedisi*" (2008) İ.c. Prof. F.Veyselli'nin düzenlemesi ile. *Mütərcim Yay.*, Bakü, 528 s.
6. HASANOV, Hasret (1987) "*Çağdaş Azerbaycan Dilinin Leksikolojisi*", *Maarif Yay.*, Bakü, 308 s.
7. SAFAROV, S. (2007) "*Çağdaş Azerbaycan Dili (Kelime Hazinesi)*", İ.c. *Şark-Garp Yay.*, Bakü, 192 s.
8. ШАНСКИЙ, Н. М. (1979) "*Лексикология Современного Текста*" *Русский Язык*, Москва, 256 s.

* * * * *

AZERBAIJAN VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİLBİLGİSİNDE DİLİN SÖZDİZİMSEL YAPISININ ÖĞRENİLMESİ ÜZERİNE

İlkin GULİYEV¹

ÖZET

Son dönemlerde çağdaş Türk dillerinin gramerlerinin karşılaştırmalı şekilde öğrenilmesi ve sözdizimsel unsurlar ile ilgili gereken tesbitlerin yapılması yaygınlaşmıştır. Azerbaycan dilbilgisi kitaplarında sözdizimine ilişkin belirli konularda dilbilimciler arasında birlik sağlandığı hâlde, Türkiye Türkçesi dilbilgisinde dilbilimcilerin belirli konularda ortak bir noktada buluşamamaları, kendi görüşlerini kabul ettirme istekleri, sınıflandırma ve anlatımlarda bireysel ve farklı yaklaşım şekilleri, sözdizimsel unsurların adlandırılması sırasında terim karmaşasına yol açmaları, aynı kavramların dilbilimciler tarafından farklı adlandırılması bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şunlardan bazılarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

-Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre sözdizimi kelime grupları, cümle ve metinden bahsetmektedir, Türkiye Türkçesi dilbilgisine göre sadece ilk ikisinden bahseder;

-Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre, kelime öbekleri serbest ve sabit söz birleşmelerine ayrılır. Sentakta ise sadece serbest söz birleşmeleri (ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, fiilimsi öbekleri) ve onların tarafları arasındaki gramatik ilişkilerinden bahsedilir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ise kelime öbekleri "kelime grupları" adı altında incelenmektedir. Ad tamlamaları ve fiilimsi öbekleri ile birlikte, morfolojide

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

bahsedilmesi gereken konular: birleşik sözcükler, sayı grubu, edat grubu, unvan grubu, ünlem grubu, tekrar grubu, bağlama grubu da bu bahse dahil edilirken kelimeler arasındaki sözdizimsel ilişkilerden kesinlikle bahsedilmemektedir.

-Azerbaycan Türkçesi dil bilgisine göre, cümle öğelerinin sayısı beş olup, söz dizimi kitaplarının basit cümle bölümünde incelenmekte, adları ve işlevleri genel kabul görmektedir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ise cümle öğeleri ile ilgili fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Sorun sadece dilbilimcilerin cümle öğelerinin sayısının dört, beş veya altı olduğunu iddia etmeleri ile bitmemektedir. Bununla birlikte onların adlandırılmasında ve cümle içindeki görevlerinin belirlenmesinde karşılaşılan sorunların sayısı da oldukça fazladır.

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre birleşik cümleler; bağımsız birleşik cümle ve bağımlı birleşik cümle olmak üzere ikiye ayrılır. Bağımsız birleşik cümleler onu oluşturan basit cümleler arasındaki anlam ilişkisine, bağımlı birleşik cümleler ise yan cümlelerin türüne göre sınıflandırılırken beş farklı türü olduğu bilinir. Burada yan cümle ile ana cümlelerin yeri ve yapı özellikleri de dikkate alınır. Türkiye Türkçesi dil bilgisine göre, birleşik cümlelerin "şartlı birleşik cümle", "ki'li birleşik cümle" ve "iç içe birleşik cümle"den oluşan üç türü vardır. Ancak bu sınıflandırma Türkiye Türkçesi'ndeki tüm cümle türlerini kapsamamaktadır. Bu konuda da dilbilimciler arasında görüş ayrılıkları oluşmuş ve bu da birleşik cümle türlerinin belirlenmesi zamanı kavram karmaşasına yol açmaktadır.

Makalemizde de Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında dilin sözdizimsel yapısının öğrenim şeklinden bahsedilecek, konu ile ilgili teklif ve önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, sözdizimi, yapı

Giriş

Azerbaycan Türkçesinin sözdizimsel yapısı ile ilgili Alövset Abdullayev, Yusif Seyidov (Abdullayev, Seyidov 2007), Gazenfer Kazımov (Kazımov, 2007), Muhtar Hüseyinzade (Hüseyinzade, 1961), Zarife Budagova (Budagova, 1963), Kamal Abdullayev (Abdullayev, 1999) ve başkalarının, Türkiye Türkçesinin sözdizimsel yapısı üzerine ise Muharrem Ergin (Ergin, 1990), Leyla Karahan (Karahan, 2013), Haydar Ediskun (Ediskun, 1999), Kaya Bilgegil (Bilgegil, 1984), Tahir Nejat Gencan (Gencan, 1979), Tahsin Banguoğlu (Banguoğlu, 1984), Vehice Hatipoğlu (Hatipoğlu, 1982), Rasim Şimşek (Şimşek, 1987), Metin Karaörs (Karaörs, 1993), İbrahim Delice (Delice, 2003), Günay Karaağaç (Karaağaç, 2009), Caner Kerimoğlu (Kerimoğlu, 2014), Mehmet Özmen (Özmen, 2013) vb. dilbilimcilerin ciddi araştırmaları vardır.

Türkiye'de nasıl ki sözdizimi ile ilgili en fazla benimsenen Prof. Dr. M.Ergin ve Prof. Dr. L. Karahan'ın fikir, yöntem ve değerlendirmeleriye, Azerbaycan'da da Prof. Dr. A. Abdullayev, Prof. Dr. Y. Seyidov ve Prof. Dr. G. Kazımov'un düşüncelerine önem verilmektedir. Sözdizimi ile ilgili yazılan hemen hemen her eserde şu üç dilbilimcinin adları geçmektedir. Hatta Prof. Dr. G. Kazımov'un 2000 ve 2007 yıllarında yayınlamış olduğu "Müasir Azerbaycan Dili. Sintaksis" kitabı sözdizimi ile ilgili en iyi araştırma olarak tanınmış olup, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Ödülüne de layık görülmüştür.

Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde sözdizimi ile ilgili ilk değerlendirmeler gramer kitaplarının "Söz dizimi" bölümlerinde yer almaktadır. Son yıllarda söz dizimine ayrılan çalışmaların sayısı kıyasla arttığı görülmektedir. Önceleri söz dizimi ile ilgili araştırmaların sayıca daha az olmasının sebebini Prof. Dr. E. Yaman şöyle açıklar: "Doğrudan doğruya günümüz Türkiye Türkçesini konu alan gramer kitaplarında ne yazık ki fonetik ve morfolojiye oldukça geniş yer verildiği hâlde, söz dizimi kısmı genellikle geçiştirilmiştir. Kanaatimizce, bu durumun asıl sebebi, söz diziminin diğer dil bilgisi unsurlarına nezeren daha karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Söz dizimiyle ilgili olarak net tespitler yapabilmek oldukça güç bir iştir." (Yaman, 2000: 36)

Gerçekten de Türkiye Türkçesi dilbilgisinde araştırmacıların sözdizimine ilişkin belirli konularda ortak bir noktada buluşamamaları, kendi görüşlerini kabul ettirme istekleri, sınıflandırma ve anlatımlarda bireysel ve farklı yaklaşım şekilleri, sözdizimsel unsurların adlandırılması sırasında terim karmaşasına yol açmaları, aynı kavramların dilbilimciler tarafından farklı adlandırılması

bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple sözdizimi ile ilgili çalışmalarda bir eksiklik görülmeye başlanmıştır. Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde sözdizimi kavramı dilbilimciler tarafından *söz dizimi* (Banguoğlu, 1984), *cümle bilgisi* (Ergin, 1990), *dizimbilim*, (Aksan, 1980) *tümcebilgisi* (Dizdaroğlu, 1976) vs. gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bunlardan *sözdizimi* terimi kabul görmüş ve yaygınlaşmış, fakat terimin anlamıyla ilgili henüz tam bir fikir birliğine varılamamıştır. Şunu da belirtelim ki, Türkiye Türkçesi dilbilgisinde yaşanan terim kargaşası, Azerbaycan Türkçesi dilbilgisi için söz konusu olmayıp, dikkati çeken ilk husus terimlerin bire indirilmiş ve genel kabul görmüş olmasıdır.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin sözdiziminin yapısının öğrenimi ile ilgili yapacağımız araştırmamız üç ana başlıktan yola çıkarak yapılacaktır:

1. *Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde sözdizimi kavramı ile ilgili görüşler;*
2. *Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde kelime gruplarını inceleme metotları;*
3. *Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle ve cümle öğeleri konusunun incelenme metotları.*

Bunun için, Azerbaycan Türkçesi Sözdizimi ile ilgili konulardan bahsederken Prof. Dr. A. Abdullayev, Prof. Dr. Y. Seyidov ve A. Hasanov'un birlikte yazmış oldukları "Müasir Azerbaycan Dili (sintaksis)" kitabındaki ve Prof. Dr. G. Kazımov'un aynı isimli eserlerindeki görüşlerden ve Türkiye Türkçesi Sözdizimi ile ilgili konulardan bahsederken ise Prof. Dr. M. Ergin ve Prof. Dr. L. Karahan'ın görüşlerinden yararlanacağız.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde sözdizimi kavramı ile ilgili görüşler

"Müasir Azerbaycan Dili (sintaksis)" kitabında sözdizimi konusu "Sözdizimi dilin gramatik yapısı hakkında bilim dalı olmak üzere sentaktik birimler sisteminden (kelime öbekleri, basit cümleler, birleşik cümleler, karmaşık metinler), sentaktik unsurların kurulma ve bağlanma araçlarından bahseder" – şeklinde tanımlanmaktadır. (Abdullayev, Seyidov, 2007: 5)

Prof. Dr.G. Kazımov bununla ilgili şöyle yazar: "Dilin söz dizimsel yapısı, cümleler ve cümle biçimindeki kelimelerin birleşimi ve cümleleri bir metin biçiminde birbirine bağlayan kurallar sistemidir. Dilbilgisinin bir alanı olan sözdizimi, kelimelerin sözcük öbekleri ve cümle şeklinde, cümlelerin ise metin hâlinde birleşim kurallarından bahsedilen bir bilim dalıdır. Bir başka deyişle, bu ikinci bağlamda, sözdizimi, düşüncenin maddi dil biçimine dönüşme kuralları hakkında bir eğitim şeklidir" (Kazımov, 2007: 5). G. Kazımov'un söz diziminde kullandığı diziliş, *sözdizimsel ilişkiler - sözcük öbekleri - basit cümle - cümle öğeleri - birleşik cümle - metin* şeklindedir.

Türkiye Türkçesinin ilk gramer kitabını yazan dilbilimcilerden olan T. Banguoğlu söz dizimini farklı anlatım açısından söz birliklerini inceleyen gramer bölümü olarak tanımlar. (Banguoğlu, 1984: 496)

M. Ergin "Türk Dil Bilgisi" kitabınının sözdiziminden bahs ettiği bölümünde "Kelime grupları ve cümle" başlığı altında incelemiştir. Dilbilimcinin söz diziminde kullandığı diziliş, *sözcük öbekleri-cümle öğeleri-cümle türleri* şeklindedir. Yazar, Türkiye Türkçesi söz dizimi yazımında önemli katkılarda bulunmuş olup kendinden sonrakilere tanım ve tasnifleriyle yol göstermiştir.

L. Karahan'a göre, "Söz diziminin konusu, yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlelerin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlam özellikleridir. Cümlelerin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlatım ilişkileri de söz diziminin konusudur." (Karahan, 2013: 9)

Son dönemlerde sözdizimi ile ilgili daha kapsamlı bir eser yazarak farklı önerilerde bulunan Prof. Dr. M. Özmen, konuyu "Türkçenin Sözdizimi" adlı kitabında "Cümleyi ve kelime gruplarını oluşturan kuralları, kelimelerin bir araya gelme koşullarını, kelimeler ve cümle öğeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilgisi dalına sözdizimi (nahiv, sentaks) denir. - şeklinde açıklar. (Özmen, 2013: 3)

Sözdizimi kavramı ile ilgili görüşlerden ortaya çıkan tespitleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde sözdizimi kavramı sadece sintaksis (sentaks) terimi ile karşılanmakta olup Türkiye Türkçesi dilbilgisinde farklı terimlerle ifade edildiği görülmektedir;
2. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre sözdizimi kelime grupları, cümle ve metinden, Türkiye Türkçesi dilbilgisine göre ise sadece ilk ikisinden bahseder;
3. Azerbaycan Türkçesi sözdizimi konularının anlatımında dilbilimcilerin kullandığı diziliş, sözdizimsel ilişkiler - sözcük öbekleri -basit cümle - cümle ögeleri - birleşik cümle – metin şeklinde, Türkiye Türkçesi dilbilgisinde ise genellikle sözcük öbekleri-cümle ögeleri-cümle türleri şeklinde olup yazara göre farklılık göstermektedir.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde kelime gruplarının inceleniş metotları

Azerbaycan Türkçesinin Sözdizimi kitaplarında sözdiziminin tanımı, sözdiziminin araştırdığı konulardan bahsedildikten sonra, kelime gruplarına geçmeden önce sözcükler arasındaki sözdizimsel ilişkilerden bahsedilmektedir. Aslında bu ilişkiler cümledeki sözcükler ve sözcük öbeklerinin unsurları arasında oluşan bağın adıdır. “Sözcük öbeklerini ve cümleleri oluşturan sözcükler arasında hem anlam ilişkileri, hem de gramatik ilişkiler vardır” (Abdullayev, Seyidov, 2007: 22)

Azerbaycan Türkçesinde sözcükler arasındaki anlam ilişkileri dörde, gramatik (sözdizimsel) ilişkiler ise ikiye ayrılır. Sözcük öbeklerinin sınıflandırırken sözler arasındaki sözdizimsel ilişkiler dikkate alınmaktadır. Sözdizimsel ilişkiler sözcüklerin morfoloji bakımından değişmesi ve gramatik açıdan birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde sözler arasındaki sözdizimsel ilişkiler *bağımsızlık ve bağımlılık* ilişkisi diye ikiye ayrılır; sözcük öbeklerinin sınıflandırılması bağımlılık ilişkisine dayanarak yapılmaktadır. Unsurlar arasında bağımlılık ilişkisi olmayan kelime grupları sözcük öbeği sayılmamaktadır. (Kazımov, 2007: 6)

Azerbaycan Türkçesinde sözcük öbekleri serbest (bağımsız) ve sabit birleşmeler (deyimler) diye iki büyük gruba ayrılır, bunlardan birincisi sözdiziminin konusu olarak sayılır, sabit birleşmeler (deyimler) ise leksik birleşmeler olarak belirlendikleri için dilbilgisinin frazeoloji bölümünde incelenir.

“Müasir Azerbaycan Dili” (2007) kitabında sözcük öbekleri basit ve karmaşık birleşmeler diye ikiye ayrılır, iki bağımsız sözcüğün yan yana gelmesi ile oluşan birleşmeler basit kelime grupları olarak tanımlanmaktadır. Daha sonra sözcük öbeklerinin üçe ayrıldığı belirtilmektedir: 1. *ismi birleşmeler*; 2. *fiili birleşmeler*; 3. *zarf birleşmeleri*. Bunlardan ana unsuru adlardan veya adlaşmış herhangi bir sözcükten ibaret olan sözcük öbekleri *ismi birleşmeler*, ana unsuru fiilimsilerden ibaret olan sözcük öbekleri *fiili birleşmeler*, ana unsuru zarflardan ibaret olan sözcük öbekleri *zarf birleşmeleri* adlanmaktadır. (Abdullayev, Seyidov, 2007: 23)

Azerbaycan Türkçesinde ismi birleşmeler de *iki büyük gruba* ayrılır:

1. Tayini söz birleşmeleri Buraya dahildir: Birinci tür tayini söz birleşmeleri (sıfat tamlamaları), ikinci tür tayini söz birleşmeleri (belirtisiz ad tamlamaları), üçüncü tür tayini söz birleşmeleri (belirtili ad tamlamaları).

2. Tayini söz birleşmelerine dahil olmayan ismi birleşmeler. Bu tür kelime grupları dörde ayrılır. Buraya Türkiye Türkçesinde kısaltma grupları gibi bilinen kelime grupları dahil edilir.

G. Kazımov’a göre de, Azerbaycan Türkçesinde sözcük öbekleri kendi başına anlamı olan iki sözcüğün gramatik açıdan birleşmesinden ortaya çıkan sözcük topluluklarıdır ve öbeği oluşturan ana unsurun türüne göre üçe ayrılırlar: 1. *İsmi birleşmeler*. 2. *Fiili birleşmeler*. 3. *Zarf birleşmeleri*. (Kazımov 2007: 42)

G. Kazımov Azerbaycan dilbilgisinde ilk defa olarak farklı bir yöntemle başvurmuş ve sözcük öbeklerini üç ana guruba ayırdıktan sonra onları unsurları arasındaki ilişkilere göre de sınıflandırmıştır. Yeni tasnife göre ismi birleşmelere: tarafları arasında yaklaşma ilişkisi olan ismi

birleşmeler (sıfat tamlamaları), tarafları arasında yanaşma-uzlaşma ilişkisi olan ismi birleşmeler, tarafları arasında yönetme-uzlaşma ilişkisi olan ismi birleşmeler, yönetme ilişkili ismi birleşmeler (bir kısım kısaltma grupları), uzlaşma ilişkili ismi birleşmeler (bir kısım kısaltma grupları); fiili birleşmelere: tarafları arasında koordinatif ilişki olan fiili birleşmeler, tarafları arasında yaklaşma ilişkisi olan fiili birleşmeler, tarafları arasında yönetme ilişkisi olan fiili birleşmeler; zarf birleşmelerine: tarafları arasında yaklaşma ilişkisi olan fiili birleşmeler, tarafları arasında yönetme ilişkisi olan fiili birleşmeler dahil edilir. (Kazımov, 2007: 42-64) Bu tasnifin iyi yönü her hangi bir sözcük öbeğinin kenarda kalmaması ve bu gruplardan birine dahil olabilmesidir.

Türkiye Türkçesi dilbilgisinde sözcük öbekleri tartışmalı konulardan biridir. Özellikle, sözcük öbeklerine dahil edilen ad tamlamalarının türleri konusu bu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde **sözcük öbeği** olarak hangi söz dizilerinin kabul edildiğinin ve bu kabulde nelerin esas alındığının görülmesi çok önemlidir. Konunun ele alınış biçimlerinin gözden geçirilmesi ve dilciler arasındaki farklı bakış açılarının belirlenmesi amacıyla araştırmacıların bu konudaki görüşlerine baktığımızda araştırmacıların bu konuda büyük oranda M. Ergin ve L. Karahan'ın tanım ve tasniflerini esas aldıkları görülmektedir.

“Yeni Türk Dilbilgisi” eserini 1963 yılında yayımlayan **Haydar Ediskun**, kitabında sözdizimine de yer ayırarak cümle öğeleri ve cümle türlerini inceler, ancak sözcük öbeklerine yer vermez. (Ediskun, 1963)

T. N. Gencan Dilbilgisi adlı eserinde cümle konusuna yer verir, fakat sözcük öbeklerini incelemeyi. (Gencan, 2007)

M. Ergin, “Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir.” - diye tanımlar. M. Ergin’e göre kelime gruplarına: *tekrarlar, bağlama grubu, sıfat tamlaması, iyelik grubu, aitlik grubu, birleşik isim, birleşik fiil, ünvan grubu, ünlem grubu, sayı grubu, edat grubu, isnat grubu, genitiv, datif, lokatif, ablatif gurupları, fiil grubu, partisip grubu, gerindium grubu, kısaltma grupları, akkuzatif grubu* dahildir. (Ergin, 1990: 374)

L. Karahan sözcük öbeklerini: “Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen sözcükler topluluğu” olarak tanımlar. L. Karahan’a göre kelime gruplarına *isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, isim-fiil grubu, zarf-fiil grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil, kısaltma grupları* dahildir. (Karahan, 2013: 39-79)

Bütün bu bilgilerden sonra iki dilin dilbilgisi kitaplarındaki kelime grupları ile ilgili tesbitlerimiz aşağıdaki gibidir:

1. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde kelime grupları ile ilgili yaklaşımlar şu şekildedir: Söz birleşmelerinin oluşumu için temel şart iki kelimenin anlam ve gramer açısından bir araya getirilmesidir. Bu bir araya gelmenin yolları Türkiye Türkçesindekiyle neredeyse aynı olmasında rağmen, her türlü bir araya geliş söz birleşmesi kabul edilmemektedir; mutlaka unsurlar arasında bir tabilik (bağlılık) durumunun söz konusu olması gerekmektedir. Bağlılık durumunu ortaya çıkaran unsurlar ise kelime gurubunu oluşturan sözcükler arasındaki sözdizimsel ilişkilere dir. Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde ise kelime grupları belirli kurallar içinde yan yana gelen sözcükler topluluğu olarak değerlendirilmektedir ve sözcüğün kendi başına anlamı olup olmadığı söz konusu değildir. Ayrıca sözcükler arasındaki sözdizimsel ilişkilere den kesinlikle bahsedilmemektedir.

2. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre kelime grupları üçe ayrılırken (ismi birleşmeler, fiili birleşmeler, zarf birleşmeleri), Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde kelime gruplarının sayısı ile ilgili ortak bir fikir yoktur. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre, kelime grupları ana unsurun hangi kelime türüne dahil olmasıyla belirlenirken, Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde böyle bir kural yoktur ve bazı örneklerin hangi kurala dayanarak verildiği de açıklanmamaktadır.

3. Türkiye Türkçesinin Dilbilgisinde *ad tamlamaları, sıfat tamlamaları, kısaltma grupları* ayrı ayrı incelenirken Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde bunlardan ismi birleşmeler başlığı altında bahsedilmektedir;
4. Azerbaycan dilbilgisinde *isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil öbekleri* hem şekli bilgisi bölümünde, hem de söz dizimi kitaplarının kelime grupları bölümünde incelenirken Türkiye Türkçesi dilbilgisinde genellikle sözcük öbekleri bölümünde incelenmektedir;
5. Türkiye Türkçesinde bağlama öbekleri, edat öbekleri ve ünlem öbekleri sayılan sözdizimsel unsurları Azerbaycan dilbilgisinde sözcük öbekleri içerisinde incelemeler; bağlaç, edat ve ünlemlerin kendi başına anlamı olmadığından sözcük öbeği oluşturamayacakları göz önünde bulundurularak onları, gramerin şekil bilgisi bölümünde işleyen Azerbaycan dilbilimcileri söz diziminde bu unsurlarla kurulan öbeklere genellikle yer vermemektedirler.
6. Azerbaycan dilbilgisinde *birleşik isimler ve birleşik fiiller* bir sözcük öbeği kabul edilmediği için sözcük öbekleri bölümünde bunlara yer verilmez, gramer kitaplarının şekil bilgisi bölümünde incelenirler;
7. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde tekrarlar gramerlerin sözdizimi bölümünde ayrıntılı olarak incelenirken Azerbaycan dilbilimcileri bu öbeklere eserlerinin şekil bilgisi bölümünde veya isim, sıfat ve zarfların yapısı konusunda yer verirler. Dolayısıyla, Türkiye Türkçesinde tekrar gruplarına giren sözcükler Azerbaycan Türkçesinde goşa (çift) sözcükler ya da birleşik sözcükler bölümünde ele alınmaktadır.
8. Azerbaycan dilbilgisinde sayılar ayrı bir sözcük türü kabul edildiği için şekil bölümünde incelenir ve Türkiye Türkçesinde sayı sıfatlarının tasnifine benzer bir tasnif yapılır: sıra sayıları, miktar sayıları. Birden fazla sözcükten oluşan sayılar için birleşik sayılar terimi kullanılır. Türkiye dilbilgisinde sıfat tamlaması ve sayı öbeği kabul edilen öbekler birleşik sayılar adı altında incelenir.
9. Türkiye Türkçesinde *unvan öbeği* gibi değerlendirilen sözdizimsel unsurlar Azerbaycan dilbilgisinde sözdizimi konuları içerisinde incelenir, fakat kelime grubu kabul edilmez.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle ve cümle öğeleri konusunun incelenme metodları.

Cümle konusunun işlenin metodları.

Cümle kavramı ile ilgili Azerbaycan Türkçesi Dilbilgisinde sözdizimcilerin görüşleri hemen aynıdır. Müasir Azerbaycan Dili (Sintaksis) kitabına ve G. Kazımova göre, cümle kavramı "Cümle her bir dilin kuralları esasında gramatik açıdan oluşan, bitmiş bir fikir ifade eden araçtır" şeklinde tanımlanmakta ve cümlede üç önemli özelliğin olması gerektiği belirtilmektedir: *1. Predikativlik; 2. Cümlenin tamamlanması entansyonu; 2. Modallık.* (Abdullayev, Seyidov 2007: 75; Kazımov, 2007: 77)

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümleler değişik bakımlardan sınıflandırılır. Cümle sınıflandırılmaları birkaç ilkeye dayanarak yapılır. Bunlardan bir kısmı genel özellik taşımaktadır (örneğin, cümlenin maksat ve tonlamasına göre, yapısına göre sınıflandırılması hem basit hem de birleşik cümleleri kapsamaktadır); fakat bütün sınıflandırmalar yapısal anlamsal temele dayanmaktadır.

G. Kazımov cümleleri aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır:

1. Mantıksal sözdizimsel öğelerine ayrılma imkanlarına göre tasnifi:

a) öğelerine ayrılabilen cümleler b) öğelerine ayrılamayan (söz cümleler, vokativ) cümleler;

2. Cümlenin maksat ve entansyon açıdan tasnifi:

a) nakli (bildirme) cümleler b) soru cümleleri c) emir cümleleri ç) ünlem cümleleri

3. Yapı bakımından cümlenin tasnifi:

- basit cümle: çiftterkipli cümleler, tekterkipli cümleler;
- birleşik cümle: basit yapılı birleşik cümleler, karışık yapılı birleşik cümleler

4. Cümlenin modalığa göre tasnifi: olumlu cümleler, olumsuz cümleler. (Kazımov, 2007: 77)

Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle kavramı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir.

T. Banguoğlu “Kendi kendine yeten bir yargı bir cümle sayılır” demekte ve cümleyi “Yargı öbekleri” başlığı altında incelemektedir. (Banguoğlu, 1984: 522)

M. Ergin, cümleyi “Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.” - diye tanımlar. Dilbilimciye göre cümle; bir hüküm grubudur. Cümlenin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur. (Ergin, 1990: 398) M. Ergin cümleyi *yüklem türüne göre cümleler ve yapı bakımından cümleler* diye ikiye ayırmaktadır. Yazar, yüklem türüne göre cümlelere fiil cümlesi ve isim cümlesini, yapı bakımından cümlelere ise basit cümle ve birleşik cümleyi (şartlı birleşik cümle, ki’li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle) dahil eder. (Ergin, 1990: 376)

L. Karahan: “Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümle dilin en küçük anlatım birimidir. Duygular, düşünceler, olaylar ve durumlar, cümle veya cümlelerden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanır.” (Karahan, 2013: 9) Yazar, kitabının ilk altı baskısında yapı bakımından cümle türlerini; basit, birleşik (şartlı birleşik, iç içe birleşik), sıralı, bağlı cümleler (ki’li birleşik cümleler; diğer bağlama edatlarıyla kurulan cümleler) diye sınıflandırmış (Karahan, 1999: 87), fakat daha sonra görüşlerini değiştirerek yapı bakımından cümleler bölümünü çıkararak yerine “cümlelerin bağlanma şekilleri” (bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler, ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleler, ortak kip/şahıs ekleriyle bağlanan cümleler, anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler) bölümünü eklemiştir. (Karahan, 2013: 85)

Şunu da belirtelim ki, Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında cümlelerin tasnifinde kullanılmış olan ölçüler genellikle *yüklem yeri, yüklem türü, anlam ve yapıdan* ibarettir. Bunların içerisinde en tartışmalı ölçü yapı sayılır. Bu ölçüyü kullanan dilbilimciler farklı sonuçlara varmışlar, sözdizimini inceleyen dilbilgisi kitaplarındaki çalışmalarda yer alan değerlendirmeler de konunun işleniş şekillerindeki karmaşayı göstermektedir. Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarında dilbilimcilerin yapı olarak neyi kabul ettikleri ve cümleleri hangi özeliğine göre sınıflandırdıklarına dair açıklamaları çok yetersizdir.

Vermiş olduğumuz bilgiler ışığında cümleyle ilgili görüşleri aşağıdaki gibi karşılaştırabiliriz:

1. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde cümle için yargı temel şart sayılır. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde ise yargı çok önemsizdir. Bunun sebebi ise “Müasir Azerbaycan Dili” kitabında şöyle açıklanmaktadır: “Mantık biliminde kullanılan yargı kavramı gramerde cümle kavramına denk gelmektedir. Gerçekten de, *Kuş uçar, Ahmed telebedir* gibi ifadeler dilbilgisine göre cümle, mantığa göre yargı taşır. (...) Fakat insanın konuşması bu gibi cümlelerle sınırlı değildir. O, doğal olarak farklı yapılarla sahip basit ve birleşik cümleler kullanmaktadır. Yargının iki ögesi olduğu hâlde, cümlenin beş ögesi vardır.” (Abdullayev, Seyidov, 2007: 13-14);
2. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümle ile ilgili görüşlerde fikir ayrılığına rastlamak mümkün değildir. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde ise cümle kavramları hâlâ tartışma konusudur. Özellikle söz diziminin en temel konusu olan basit ve birleşik cümle kavramları, onların türleri ile ilgili sorunlar devam etmektedir.
3. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümleler yapısına göre; *basit ve birleşik olmak* üzere ikiye ayrılır. Türkiye Türkçesi dilbilgisinde ise cümle, basit ve birleşik cümle dışında bağlı ve sıralı

cümleler olmak üzere dörde ayrılır; bunlardan son iki cümle türü Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde birleşik cümlelerin içinde değerlendirilmektedir.

4. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde cümleler **mantıksal sözdizimsel öğelerine ayrılma imkanlarına ve maksat ve entanasyona** göre de tasnif edilirken Türkiye Türkçesi dilbilgisinde böyle bir sınıflandırma görülmemektedir;

5. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde basit cümleler cümle öğelerinin birinin veya her ikisinin olup olmaması ile ilgili olarak, tekterkipli (tek ana öğeli) ve çiftterkipli (özne ve yüklem her ikisinin bulunduğu) cümleler olmak üzere ikiye ayrılırken Türkiye Türkçesi dilbilgisinde böyle bir sınıflandırmaya rastlamak mümkün değildir.

6. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisine göre birleşik cümleler; bağımsız birleşik cümle ve bağımlı birleşik cümle olmak üzere ikiye ayrılır. Bağımsız birleşik cümleler onu oluşturan basit cümleler arasındaki anlam ilişkisine, bağımlı birleşik cümleler ise yan cümlelerin türüne göre sınıflandırılırken beş farklı türü olduğu bilinir. Burada yan cümle ile ana cümlelerin yeri ve yapı özellikleri de dikkate alınır (Kazımov, 2007: 280) Türkiye Türkçesi dil bilgisine göre, birleşik cümlelerin “şartlı birleşik cümle”, “ki’li birleşik cümle” ve “iç içe birleşik cümle”den oluşan üç türü vardır. Fakat bu sınıflandırma Türkiye Türkçesi’ndeki tüm cümle türlerini kapsamamaktadır.

Cümle öğeleri konusunun incelenme metotları.

Müasir Azerbaycan Dili (Sintaksis)’inde (Abdullayev, Seyidov, 2007: 104). 2007) ve G. Kazımov’un ilgili eserinde cümlelerin ana öğeleri *mübteda (özne), haber (yüklem), yardımcı öğeleri tamamlığı (nesne ve yer tamlayıcısı), tayin (tamlayan), zerflik (zarf)* olarak değerlendirilir (Kazımov 2007: 103) Burada tayin ile kastedilen, cümlede bir ismi niteleyen sıfatlardır, başka deyişle, sıfat tamlamalarının tamlayanlarıdır. Cümle öğeleri basit cümlelerin türlerinin belirlenmesinde önem arz ettiği için basit cümle konusu içerisinde yer alır ve Türkiye Türkçesi Dilbilgisinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesi Dilbilgisinde mübteda (özne) haberden (yüklemden) önce incelenir.

Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde **M. Ergin** cümle öğelerini *fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf* olarak belirler. (Ergin, 1990: 374)

L. Karahan *özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf* olarak cümle öğelerini belirler. (Karahan, 2013: 13)

Tahir Nejdât Gencan cümlede üç ana ögenin, *özne, yüklem ve tümleçlerin* varlığından söz eder. (Gencan, 2007: 115)

Haydar Ediskun özne ve yüklemi ana öğeler olarak verdikten sonra yardımcı öğeleri *nesne ve tümleç* diye ikiye ayırır. Tümleçleri de *dolaylı tümleçler, zarf tümleçleri, edat tümleçleri* olmak üzere üç bölümde inceler. (Ediskun, 1999: 352)

Cümle öğeleri ile tesbitlerimizi aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Azerbaycan Türkçesi dil bilgisine göre, cümle öğelerinin sayısı beş olup, söz dizimi kitaplarının basit cümle bölümünde incelenmekte, adları ve işlevleri genel kabul görmektedir. Türkiye Türkçesi dil bilgisinde ise cümle öğeleri ile ilgili fikir ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Sorun sadece dilbilimcilerin cümle öğelerinin sayısının dört, beş veya altı olduğunu iddia etmeleri ile bitmemektedir. Bununla birlikte onların adlandırılmasında ve cümle içindeki görevlerinin belirlenmesinde karşılaşılan sorunların sayısı da oldukça fazladır.

2. Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde cümle öğelerinin nelerden ibaret olduğu ve nasıl işlenmesi gerektiği konusunda farklı değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Ana öğeler olarak kabul edilen özne ve yüklem konusunda büyük görüş ayrılıkları görülmezken yardımcı öğelerde bazı farklılıklar görülmektedir.

3. Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde yüklem cümlelerin en önemli unsuru sayılır ve öznen önce incelenir; çünkü “bir söz dizisinin yargı bildirmesi, yükleme sahip olmasıyla mümkündür” (Keromoğlu: 2014: 168); Azerbaycan Türkçesi dil bilgisine göre en önemli unsur öznedir, çünkü “özne objektif olarak cümleyi başlar ve tamamlar, bir başka deyişle, özne cümlelerin hem leksik başlangıcı, hem de morfolojik sonudur. Morfolojik son yüklemdeki şahıs eklerinde görülür. (Abdullayev, 1999: 42)”

SONUÇ

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının yabancı dilbilgisi kitaplarından etkilendiği göz ardı edilemez. Azerbaycan Türkçesinin Dilbilgisinin yazımında Rusça Dilbilgisi kitaplarının etkisi olduğu kadar Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının yazımında da Batı ülkelerinin etkisi söz konusudur. Türk Dillerinin yapısal özelliklerinin bu dillerden farklı olması dilbilgisinin yazımında ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Özellikle, Azerbaycan Türkçesi Sözdizimi kitaplarından farklı olarak, Türkiye Türkçesinin Sözdizimi çalışmalarında bir terminoloji ortaklığının bulunmaması, aynı kavramların farklı şekilde adlandırılması, sözdizimsel kuralların veya sözdizimi unsurlarının belirlenmesinde, farklı özelliklerin tesbitinde, sınıflandırmalarda doğru yöntem bulma sorununun yaşandığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinin sözdizimi ile ilgili eksiklikleri gidermek için önce farklı sözdizimsel unsurların adlandırılmasındaki karışıklığın ortadan kalkması, şundan dolayı öncelikle şekil bilgisi kitaplarının da yeniden ele alınması gerekmekte olup, ayrıca hangi konunun hangi bölümde incelenmesi gerektiği kesinleşmelidir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, A., SEYİDOV, Y., HASANOV, A. (2007) *Müasir Azerbaycan Dili, IV hisse, sintaksis*, Bakü
- ABDULLAYEV, K. (1999) *Azerbaycan Dili Sintaksisinin Nezeri Problemleri*, Bakü
- AKSAN, D. (1980) *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara
- BANGUOĞLU, T. (1984) *Türkçenin Grameri*, Baha Mat. İstanbul
- BİLGEGİL, K. (1984) *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah yay., 3. Baskı, İstanbul
- BUDAGOVA, Z. (1963) *Müasir Azerbaycan edebi dilinde sade cümle*, Bakü
- DELİCE, İ. (2003) *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi, İstanbul, 2003
- DİZDAROĞLU, H. (1976) *Tümcebilgisi*, TDK yay., Ankara, 1976
- EDİSKUN, H. (1963) *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- EKER, S. (2013) *Çağdaş Türk Dili*, 8. Baskı, Grafiker Yay., Ankara
- ERGİN, M. (1990) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul
- GENCAN, T. N. (2007) *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Yay., Ankara
- HATİPOĞLU, V. (1982) *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara
- HÜSEYİNZADE, M. (1961) *Müasir Azerbaycan dilinde teyini söz birleşmeleri*. ADU, Bakü
- KARAAĞAÇ, G. (2009) *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yay., İstanbul
- KARAHAN, L. (2009) *Türkçede Söz Dizimi*, 19. Baskı, Ankara
- KARAHAN, L. (1999) *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay., Ankara
- KARAÖRS, M. (1993) *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri
- KAZIMOV, G. (2007) *Müasir Azerbaycan Dili, Sintaksis*, Bakü
- KERİMOĞLU, C. (2014) *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, TDK Yay., Ankara
- Özmen, M. (2013) *Türkçenin Sözdizimi*, 1. Baskı, Karahan Kitabevi, Adana
- ŞİMŞEK, R. (1987) *ÖRNEKLERLE TÜRKÇE SÖZDİZİMİ*, TRABZON
- YAMAN, E. (2000) *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, TDK, Ankara